

TANKÖNYV

TANKÖNYVPOLITIKA A KILENCVENES ÉVEKBEN

A MAGYARORSZÁGI OKTATÁSPOLITIKÁBAN A TANKÖNYVPOLITIKA mindig ki-
tüntetett helyet foglalt el. A magyar oktatási rendszer a dualizmus korában
soktankönyvű volt, a sokféle tankönyv szakmai kontrollját, engedélyezteté-
si előmunkálatait egy rövid ideig az *Országos Középiskolai Tanáregyesület*, majd az
Országos Közoktatási Tanács végezte. Az engedélyeztetéssel kapcsolatos szakmai,
üzleti és személyi viták állandó konfliktusok tárgyát képezték a 19. század utolsó és
a 20. század első évtizedeiben, úgyhogy a tankönyvengedélyezés rendje több ízben
megváltozott. A húszas években a tankönyvalternatívák száma csökkent, a harmin-
cas években már felsejlett – a szociális és politikai érvkészlettel indokolt – egytan-
könyvűség korszaka. A legnagyobb kiadók államilag támogatott megállapodása
tárgyanként osztotta fel a piacot. Noha – legalábbis az ideológiai kulcstárgyakban –
maradt katolikus s protestáns tankönyv: ezek használati aránya a nagy fenntartók
arányát követte. Ekképpen Magyarországon nem volt tankönyvpiac vagy tan-
könyvválasztás: a fenntartó *hovatartozása* – és nem a konkrét fenntartó: egy egy-
házközség vagy szerzetesrend vezetőtestülete, egy iskola tantestülete – döntötte el,
hogy hol, milyen tankönyvet használnak (Mészáros 1989; Nagy 1992, pp. 79–83).

Mindennek ellenére a közvetlen közelmúlt gondolkodásában az 1945 előtti világ
mint a tankönyvi sokszínűség világa élt. A történelmi-konzervatív gondolkozásúak
körében épp annyi illúzióval bírt ez a „magyar modell”, mint az „angolszász mo-
dell” a „tankönyvpiac” a liberális oktatáskutatók körében. Utóbbiak úgy vélték,
hogy a tankönyvkiadás szabaddá tétele, a tanárok szabad döntése megoldja majd a
tankönyvproblémát (*Népszabadság* 1989/08/11, p. 4).

Mindenesetre ténykérdés, hogy az egy iskolatípus-egy tanterv-egy tantárgy-egy
tankönyv logika politikai válságba került, a tankönyvkiadás pedig finanszírozási
válságba jutott – gyakorlatilag már a hetvenes években (Lukács 1987). Tanulmá-
nyunk tárgya, hogy milyen utakon indultak meg a magyar oktatáspolitikai egyes
szereplői, hogy ezt a válságot leküzdjék. A tárgyalandó fontosabb kérdések a követ-
kezők: a tankönyvengedélyeztetés rendjének változásai; a tankönyvek tartalmával
kapcsolatos – egy-egy tantárgy érdeklődésén túlnövő, politikai, ideológiai fontos-
ságú, ill. tipikus – viták; valamint a tankönyvkiadás/finanszírozás/terjesztés átala-
ulásával kapcsolatos politikai konfliktusok.

Tankönyvengedélyezés

Az OPI–TK–MM egyensúly időszaka

A tankönyvengedélyezési mechanizmusban hagyományos módon a mindenkori tantervfejlesztési háttérintézet, a tankönyvek kiadója és a kultusztárca egyensúlya érvényesült a hatvanas évek elejétől a hetvenes évekig: ez egyfajta tantárgyak feletti logikát képviselt. A 202/1976 MK 6 OM–KM utasítás a pályázati rendszerű tankönyvírást írta elő. A tanterv mellett – melyet a tankönyvszerzőnek természetesen követnie kellett – még az OPI is szerkesztett útmutatót minden pályázathoz. A bíráló bizottság a *Tankönyvkiadó* szerkesztőjéből, az OPI kijelölt képviselőjéből, a szaktudomány képviselőjéből (1980-ig az MTA közoktatási bizottságának jelölése alapján), valamint két gyakorló tanárból (az OPI és a *Tankönyvkiadó* jelölése alapján) állt. Az 1978-as reform során – mivel az oktatási kormányzat és az OPI rohamosan veszített tekintélyéből – tovább folytatódott a szaktudomány előretörése a jóváhagyási mechanizmusban. A jóváhagyást ugyan a *Tankönyvkiadó* felelős szerkesztője intézte, az igazgató volt felelős azért, hogy a kézirat megfeleljen a tantervnek, a közoktatáspolitikának, valamint az OPI irányelveinek is. Utóbbihoz az illetékes OPI-munkatárs szakvéleménye is kellett (*Beszélgetések... 1988*).

A *Tankönyvkiadó* igazgatója már 1981-ben szorgalmazta a felülvizsgálat rendjének megváltoztatását: A *Tankönyvkiadó* szerepének csökkentése nélkül erősíteni kell az oktatáspolitikai szerepét a „tantárgyi sovinizmus” visszafogására. „A tudományok képviselői elsősorban a kézirat szakmai értékelésében legyenek illetékesek.” (*Pedagógiai Szemle 1981, p. 837*). 1981-ben a tankönyves konferencia leszögezte: „a művelődési anyag kiválasztására és rendszerbefoglalására vonatkozó vitáknak a tantervek készítése előtt megnyugtatóan le kell zárulniuk, és a közoktatáspolitikának ebben a tekintetben meg kell védenie a tankönyvírókat, ha az elfogadott tanterv szerint dolgozik” (*Pedagógiai Szemle 1981, p. 848*). A tankönyves szakma tehát megpróbált függetlenedni a szaktudománytól, de állást foglalt a „módszertanosok diktatúrája” ellen is, leszögezvén: „nem kívánatos, hogy a taneszközben határozott körvonalakkal jelenjék meg szerzőjének óravezetési javaslata” (*Pedagógiai Szemle 1981, p. 849*).

Sajátos módon az annyi mindent átalakító 1985-ös oktatási törvény nem érintette a tankönyvjóváhagyás rendjét. A törvény következtében kialakult rendszer azonban kimozdította a tankönyvet hagyományos „szent tehén” (*Nagy József kifejezése*) helyzetéből. A szakfelügyelet eltűnése-átalakulása, a pedagógusok kontroll nélküli szakmai autonómiája elvileg lehetővé tette, hogy a tanárok bármely könyvet, kézikönyvet használják. Világossá vált azonban, hogy – mint egyéb tekintetben sem – az „utasítás az önállóságra” e kérdésben sem elegendő. Az oktatási szakmán belülről azonban értelemszerűen nem indulhatott olyan kezdeményezés, mely a tankönyvengedélyezés rendjét s ekképpen valamiféle új standardok kialakulását eredményezte volna. Az új rendelet ezért nem is a tankönyvesek-szakértők belső erőviszonyait,

sokkal inkább a szaktudományok érdekeit tükrözte. A 28/1989-es MM rendelet szerint a minisztérium nemcsak a Tankönyvkiadót, hanem más kiadót is választhatott az általa megrendelt tankönyv kiadására. A minisztérium szabadon választhatta ki azokat a (zömében szaktudós és nem pedagógus) bírálókat, akik a tankönyv megrendelését-engedélyezését elvégezték.

Rendszer(telen)-váltás

A rendszerváltás során szinte valamennyi érdekcsoport felismerte, hogy a tankönyvengedélyezésnek – illetve a már engedélyezett tankönyvek visszavonásának – óriási politikai jelentősége van. A hagyományos egyetemi pedagógia-tudományt képviselő *Magyar Pedagógiai Társaság* a „tisztán pedagógiai-szakmai” tankönyvkontroll mellett foglalt állást (*Köznevelés* 1990/02/02, p. 3). A 90-es év látványos személycseréi, utcanévtábla-cseréi, a bejelentett centralizációs intézkedések után mindenki azt várta, hogy gyors és ideológikus cserék lesznek, kemény kéz várható a tankönyvpolitikában is. A kormányzat azonban a kilencvenes évek elején meglehetősen bizonytalan volt abban kérdésben, milyen eszközökkel fogja irányítani a tankönyvügyet.

Az elsőként elkészült törvénykoncepció, a *Gazsó Ferenc* nevével fémjelzett javaslat (mindkét alváltozata) szerint a minisztérium az OKT javaslatára közvetlenül megbíz fejlesztő műhelyeket azzal, hogy tankönyveket dolgozzanak ki; a minisztérium évente közzéteszi az ajánlott tankönyvek listáját. Az iskolák azonban nemcsak erről a listáról választhatnak. A tankönyvek hitelesítése az OKT feladata. A hitelesítő véleményt annak szakbizottsága adja ki. Nem hitelesített tankönyv is használható. Tankönyvtámogatás egyrészt hallgatósza után, másrészt központi pályázati támogatással történne. Látható, hogy a javaslat gyakorlatilag semmi különbséget nem tett az államilag elismert és el nem ismert könyvek között.

Ebben a helyzetben azután a tankönyvesek álláspontja erősen eltért abban, hogy mi a teendő. *Vilhelm József*, a Tankönyvkiadó igazgatója úgy vélte, csak a közoktatási törvény elfogadása után dolgozhatják ki a rájuk váró feladatokat (*Köznevelés* 1991/13, p. 5). *Dürr Béla* igazgatóhelyettes viszont azt hangsúlyozta: a Tankönyvkiadó saját szakállára átdolgoztatott nyolcvan könyvet. *Karlovitcz János*, a *Tankönyvesek Országos Szövetsége* (TANOSZ) vezetője szintén az átdolgozás híve volt, mégpedig új, kíváncsatos világnézetként fogalmazva meg „a nemzeti hagyományok kidomborítását” (*Köznevelés* 1990/02/10, pp. 10–11). Karlovitz az új tankönyvek létrehozásában kulcselemnek tartotta a *Közoktatásfejlesztési Alap* támogatásait. A tankönyvjóváhagyás leendő szerveként a TANOSZ égisze alatt működő *Tankönyvelméleti Szakértők Testületét* javasolta (*Köznevelés* 1991/27, p. 4).

Az 1991 augusztus 9-én hozott 2004-es kormányhatározattal eldőlt: a tankönyvkiadás piacosodik, a minisztériumi jóváhagyás, tankönyvvé nyilvánítás azonban megmarad. A hatósági funkciók ellátására nyomban létre is hozták az MKM tankönyv- és taneszközirodáját (*Magyar Hírlap* 1991/08/08, p. 1).

1991 őszén a közoktatási tankönyvek teljes tartalmi felülvizsgálatát rendelte el az MKM. (Korábban ilyen általános felülvizsgálat nem történt, a régi tankönyvekből bizonyos fejezetek – pl. az 1945 utáni magyar történelemmel kapcsolatosak – egyszerűen kimaradtak.) A történelem-földrajz-irodalom (azaz az ideológiai kulcstártyák) tankönyveinek szelekciója a minisztérium által kijelölt külső szakértőkre bízott; a többi, a tömegmunka pedig a Tankönyvkiadó joga s feladata lett (*Köznevelés* 1992/03/27, p. 8).

Az MKM tankönyv- és taneszköziroda, melyet Durst Győző – a Tankönyvkiadó volt igazgatóhelyettese – vezetett, pályázati felhívást bocsátott ki. Új könyvek megjelentetését elsősorban az ideológiai tárgyak (történelem, irodalom, földrajz, környezetismeret), valamint a legnagyobb piaci versenynek, legsúlyosabb társadalompolitikai elvárásnak kitett idegen nyelvek területén szorgalmazta. A pályázati feltételek között szerepelt, hogy gimnáziumban és szakközépiskolában egyaránt használható könyvek legyenek. (Ez egyértelműen szerkezetpolitikai döntés is, amiképpen az is, hogy a – Glatz Ferenc által alapított – *Pro Cultura Hungariae Trefort Ágoston Szakalapítványa* a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok számára készítenő könyveket támogatja.) (*Köznevelés* 1994/7, p. 10.)

A tankönyvek támogatása a taneszközirodában eseti mérlegeléssel történt. A minisztérium jelölte ki a szakembereket, akik lektorálják a kéziratot. A támogatás elnyerése a lektorálás eredményétől függött. A megfelelően átdolgozott kéziratot az MKM azután a tankönyvjegyzékben szerepeltette (*HVG* 1991/08/07, p. 77).

Az oktatási törvény és a tankönyvengedélyezés

A legjelentősebb tankönyvengedélyeztetési-támogatási konfliktusok ehhez az 1993 januárjáig fennállott struktúrához kötődtek. Akkor – egyidejűleg *Andrásfalvy Bertalan* miniszter távozásával – az MKM láthatólag normatívabb és kevésbé provokatív megoldást keresett: a tankönyvvé nyilvánítás a tankönyvirodától a közoktatási szakmai irányítási főosztályhoz került. Ez létrehozta a Tanterv-, Tankönyv- és Taneszköztanácsot. Tagjai gyakorló pedagógusok lettek (*Fóthi Ákos* ELTE adjunktus; *Gémesné Németh Erzsébet* középiskolai tanár; *H Nagy Anna* ELTE dékánhelyettes, Független Pedagógus Fórum; *Ligeti Csákné* tanító, a Budapesti Pedagógus Kamara elnöke; *Máté Barnabásné* tanító; *Szöke Ágnes* középiskolai tanár; *Walarné Szurka Ágnes* középiskolai tanár) (*Köznevelés* 1993/35, p. 10). Márciusban és áprilisban 73 szakmai szervezettől kértek javaslatot szakértőkre, így mintegy 300 fős listáról választhattak.

Az oktatási törvény vitájában egyértelműen kialakult a politikai pártok álláspontja is. A szocialisták szerint a Nemzeti Alaptanterv (NAT) szolgáljon alapul a tankönyv- és taneszközkészítéshez, az alapelvek pedig tartalmazzák a legfontosabb elveket, célokat és feladatokat, amelyeket a tankönyvírás során figyelembe kell venni. A szocialista javaslat szerint a Tanterv-, Tankönyv- és Taneszköztanácsnak

kilenc tagja van, akiket az országos szakmai szervezetek képviselői közül a miniszter nevez ki hat évre.

A szocialisták és a szabaddemokraták módosításai a művelődési és közoktatási miniszter – a kormánykoalíció által javasolt – jogkörét a tankönyvjegyzékbe történő felvételtől törölni kívánták. A FIDESZ – e kérdésben *Fodor Gábor* vezette – oktatáspolitikával foglalkozó képviselőcsoportja viszont a Köznevelési (ill. javaslatuk szerint: Közoktatási) Tanács a tankönyvjegyzékbe való felvételre szóló javaslatvételi jogát kívánta megőrizni: e döntést az OKT egy olyan állandó tankönyv- és taneszköz bizottsága készítené elő, mely tagjainak több mint a fele az Országos Közoktatási Tanács tagja. Az SZDSZ viszont ezt a bizottságot – melyet a kormány is tervezett, mint az OKT tanácsadó szervét – döntési jogkörrel kívánta felruházni.

A kormány elképzelése szerint – amit a FIDESZ-esek elhagyni javasoltak – a törvény hatályba lépését követő három évig a tankönyvtámogatás összegének és a támogatás módja meghatározásának a NAT követelményeire épülő tankönyvcserét kell szolgálnia (*Módosítások 1993*).

A tankönyvvé nyilvánítás rendjének szabályozása végül az MKM joga maradt, az erről szóló rendelet később lényegében az érintettek megkérdezése nélkül jelent meg. A Közoktatáspolitikai Tanács ki is nyilvánította, hogy az MKM nem kérte véleményét a tankönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről szóló 1/1994 (II. 3.) MKM rendelet megalkotásáról (*Köznevelés 1994/14, p. 10*).

A politikai pártok álláspontja arról is eltért, hogy kié a tankönyvválasztás joga. A FIDESZ álláspontja szerint ez a finanszírozó önkormányzat egyetértésével a tantestület közös döntése, hiszen a tankönyvek a tanulási folyamatban egymással összefüggő rendszert alkotnak, s nem tárgyaként különülnek el; míg az SZDSZ és az MSZP álláspontja szerint az eredeti javaslatban szereplő – a tantestület meghallgatását kimondó – korlát is eltörölendő, hiszen az sérti az egyéni tanári szabadságot. A törvényben végül is az az eredeti elképzelés maradt benne, hogy a tankönyvválasztás a tanár joga, melyet a tantestület jóváhagyásával gyakorol.

A tartalmi viták három fázisa

Tudósok kontra pedagógusok

A magyarországi tankönyvpolitikai helyzetet vizsgálva a – mába nyúló közelmúltat elemezve – tartalmi viták három hullámát különíthetjük el.

A tartalmi viták első típusa azzal kapcsolatos, amikor az egy iskolatípus-egy tankönyv koncepció érvényesül. Ebben az időszakban az oktatáspolitikát kvázi-jogszabályként meghatározó tanterv „megvalósításának” egy és csak egy adekvát útja volt lehetséges. Ennek következtében a tantervi és tankönyvi viták óhatatlanul összekeveredtek. A tankönyvek évtizedes mozdulatlansága után az új tantervek legitimálták egy-egy alapvetően új tankönyvsorozat bevezetését. Így általában már a

tantervekben megjelent az a szemlélet – pl a számtan-mértan helyett komplex matematika –, mely az új tankönyvekkel kapcsolatos szakmapolitikai konfliktusok alapjává is vált. De – éppen „az egyetlen járható út” elképzelése következtében – az új tankönyvek használatára való felkészítés a kötelező – vagy „erősen ajánlott” – pedagógus-továbbképzések tárgyává is vált. Itt a más szellemenben, más paradigma mentén iskolázott tanárok – különösen azok, akik nem egyetemen, hanem főiskolán, nem nappalin, hanem estin szereztek diplomájukat – határozottan ellenálltak az egész addigi tudásukat megkérdőjelező szemléleti váltásnak. Nem véletlen, hogy ezen időszak szaksajtójának egyik legfontosabb kérdése, hogy kinek szól a tankönyv. Egyáltalán nem magától értetődő ugyanis, hogy a tankönyv arra való, hogy a tanuló tanuljon belőle, hanem, sokan úgy vélik, arra való, hogy vezérfonalat adjon a tanár számára. S különösen reformidőkben – ahogy erre Victor András tanárképző főiskolai docens rámutatott az 1981-es tatabányai konferencián (*Pedagógiai Szemle* 1981, p. 817). Kétféle értelemben: tárgyilag is „tanárképző funkciója” van, valamint ennek alapján készül a tanári tanmenet.

A matematika tankönyv ügy alkalmas az ilyen típusú oktatáspolitikai konfliktus bemutatására, hiszen még a hetvenes évek korlátozott pedagógiai nyilvánossága is tükrözi a szaktanárok jelentős részének ellenállását (*Pedagógiai Szemle* 1982, p. 337). Hasonló történet a hatvanas évek fizika tankönyvéé, melynek során az erősen emelt szintű fizikatankönyvet Jánossy Lajos akadémikus aktivitása következtében gyakorlatilag kipróbálás nélkül, az OPI munkatársak véleménye ellenére adták ki (*Pedagógiai Szemle* 1989, p. 249). A tudós kémia tankönyvvel szemben kellő felháborodottsággal jegyzi meg a tanárképzős érdekkörhöz tartozó szakértő: „már nem is az a dilemma, hogy a tanárnak vagy a diáknak szól-e a tankönyv. Ez a definíció nem a gyereké, nem a pedagógusé, hanem tulajdonképpen a lektoroké. A szerző nem mer egyszerűen fogalmazni, mert akkor *a szakma beleköt...* a tankönyvíró... az áldozata annak a lehetetlen helyzetnek, hogy neki kell megoldania a tudományban még megoldatlan kérdéseket, s hogy *túlságosan sokan szólnak bele a munkájába.*” (*Pedagógiai Szemle* 1981, p. 819. Kiemelés tőlem – NPT). „*Melyik utat kövessék hát a tankönyvek? A tudomány rendszerének vagy az elsajátítás útjának logikáját?*” (*Pedagógiai Szemle* 1981, p. 820. Eredeti kiemelés.)

A gyakorló iskolai vezető, tankönyvszerző Honti Mária rámutatott, hogy a tankönyvet a tanárok a tantervi anyag objektív realizációjaként fogják fel, ami pontosan megmondja-megmutatja, hogy mit, milyen mélységben kell tanítani, ami támasz a tananyag belső arányainak, súlypontjainak meghatározásában... „a tanmenetkészítésben ... sok pedagógus a tankönyvet ma elsősorban nem eszköznek, hanem dokumentumnak tekinti. A tankönyv felértékelődése a pedagógusok belső bizonytalanságával függ össze. Így nő a tankönyv felelőssége önmaga reális határai fölél... A diákok az ismeretek áttekinthető rendjét várják: a gimnazisták tudományosságot, általános iskolások érdekességet.” (*Pedagógiai Szemle* 1981, p. 824).

Ez a konfliktus a „tankönyvesek” és a „tudósok” között nemcsak szaktárgyaknál érvényesült. Jellemző módon az MTA Szociológiai Tanulmányok sorozatában

szembesült a tankönyves szakma először a tankönyvek abszurd világképével, azzal, hogy az alsós tankönyvekben a munka világa maga a földre szállt menyország, konfliktusmentes világ (*Háber és H. Sas 1980*).

Tudósok kontra tudósok (Tankönyvháború)

Az új típusú konfliktus – azaz, amikor már nem az akadémikus tudományosság tekintélye áll szemben az oktatási körökkel – az irodalomtankönyvvel kapcsolatos „háború”-ban tanulmányozható. A nemzeti tudat integrálásért hagyományosan felelős tantárgy tananyaga az 1950-es évek óta alig változott. Az irodalomtanítás presztízse igen mélyre süllyedt, óraszámja csökkent, a tankönyvek 10–15 év késéssel vették át az eredményeket. A tankönyvek koncepcióját az a felfogás uralta, hogy az irodalomnak fő- és melléksodra van, az egyes szerzők és egyes művek helyét társadalmi-politikai állásfoglalásuk határozza meg.

Ezzel a helyzettel ugyan a tanárelit – pl a gyakorló iskolák tanári karának jó része, illetve a tantervkészítők csoport zöme – elégedetlen volt, áttörést mégsem ez az elégedetlenség, hanem a szaktudományon belüli csoportküzdelem hozott. Egy fiatalabb – harminc és ötven közötti – irodalomtörténész-irodalomesztéta-csoport felismerte, hogy strukturalista szempontrendszerüket az általuk „báróknak” nevezett hagyományos, idősebb (akadémikus) irodalomtörténészi elittel – és az őket támogató pártközponttal – szemben sem az egyetemi, sem az akadémiai szférában érvényesíteni nem tudják, nem „kapnak” évfolyam-előadásokat Budapesten, legfeljebb speciálkollégiumokat vidéken, nem rendelnek tőlük kézikönyv-fejezeteket, legfeljebb eltűrik, hogy tanulmányaikat megjelentessék.

Úgy vélték, hogy a „bárók” figyelme nem terjed ki a középiskolai könyvekre, s hogy a 72-es párthatározat végrehajtásának sürgető kényszere, az új tankönyvek iránti elemi igény elaltatja majd az ideológusokat is. (Nem kerestek azonban – egy szűk OPI-s körön kívül – szövetségeseket a magyar tanárelitben.) Ennek köszönhető, hogy amikor a „későn ébredő” akadémikus-professzori csoport 1978-ban felszólította a minisztert az irodalomtanterv visszavonására, az elsős könyv már nyomdában volt.

A megjelenő tankönyv(ek) ellen hihetetlenül széles támadás bontakozott ki. A hagyományos akadémikus elit (Nagy Péter, Pándi Pál) és a tradicionális marxista esztétika hegemoniáján őrködő ideológusok (pl. Hermann István) természetes szövetségesének bizonyult a könyv nemzetietlenségét támadó Csurka István (*Magyar Nemzet* 1982/02/13). A könyv azonban viszonylag széles körű ellenállást váltott ki a tanárok körében is; nemcsak azért, mert az irodalomtanítás hagyományait, a tanári gyakorlat évtizedeit kérdőjelezte meg, hanem mert két alapvető jeggyel nem számolt.

Egyrészt azzal, hogy a középiskolai irodalomtanítás *egész* legitimációja annak „nemzeti tantárgy” mivoltában, „a magyar történelmet” hordozó és *tükröző* mivoltában rejlik. Azaz: a köztudatban nem esztétikai tantárgy, hanem történeti jellegű.

A magyar írók és költők helyi értékét – a nem vulgármarxisták szerint is – történeti helyük és szerepük (a tradicionálisoknak a „nemzeti megújulásban”, a moderneknek a „magyar társadalom, közízlés polgárosításában” betöltött szerepük), és nem esztétikai értékeik határozzák meg. Annak ellenére így volt – és a tapasztalatok szerint így is maradt –, hogy éppen e legbefolyásosabb történészcsoporthoz – élükön *Berend T. Ivánnal* – hangsúlyozták: a társadalomtudományi-történettudományi „blokkon” kívül kell egy „irodalmi-esztétikai tantárgyblokkot” létesíteni. (A történészek ezen törekvése mögött természetesen óraszám-növelési – és a közgazdaságtudomány szempontrendszerének beemelésére irányuló – ambíciók álltak. Hiszen ha az iskolát pusztán a humán-reáltárgyak dualizmusára osztották, lényegesen nehezebb volt a természettudományok indokolatlan túlsúlyával érvélni.)

Nem számoltak továbbá a „tankönyvelmélet állásával”, illetve a diákok „életkori sajátosságaival”. Referenciacsoporthoz néhány elitgimnázium volt. A tankönyv lektora, *Horváth Iván* – a maximalizmus vádjával szemben – az 1945 ill. 1918 előtti tankönyvek színvonalára hivatkozott, s elutasította azt a megfontolást, hogy más volt akkor és más most (mármint a hetvenes években) a gimnáziumok társadalmi összetétele. A tankönyvcsata egyik „hőse”, Veres András maga fogalmazott úgy évek múltán, hogy a csatát a „bárókkal” szemben megnyerték, a tanárokkal szemben viszont elvesztették, hiszen azok tömegesen elutasították a tankönyv használatbavételét. Ennek a vereségnek, illetve elutasításnak persze nem csupán az az oka, hogy a tanárok kényelmesek és reformoknak ellenállók voltak, hanem az is, hogy a hagyományos tanári elit „elit mivolta” – ellentétben a századforduló tudós tanáraival – immár *tanári-módszertani képességekben, sikerekben* manifesztálódott. Ezen tanárok számára elfogadhatatlan volt a sajátos tankönyvműfaj semmibe vétele, az életkori sajátosságok létének elutasítása (*Köznevelés 1990/03/15, pp. 10–11*).

Sajátos módon mégis ehhez a tudományos értelemben rendkívül korszerű – de tanári percepcióra kevésbé használható – tankönyvhöz kötődik a hagyományos tanár-tankönyv viszony felbomlása. Ugyanis korábban a poszt-sztalinista szemléletű tankönyv *nem* használatát, a benne található megállapítások vissza *nem* követelését azzal lehetett magyarázni, hogy a tankönyv *már* nem korszerű, *még* nincsen helyette új, a „dogmatizmustól megszabadult, szocializmushoz adekvát” tankönyv, addig ezután a tanár és szakfelügyelő egyaránt csak azt mondhatta: én nem értek egyet a tankönyvvel, *számomra* ez nem használható stb. A tankönyv elutasításából sok tanár a szakközépiskolák számára nyomtatott tankönyvet vásároltatta meg diákjaival; azaz a klasszikus tervgazdasági logika éppúgy csorbát szenvedett, mint az egy tanterv-egy iskolatípus-egy tankönyv logika (*Pedagógiai Szemle 1981, p. 836*).

Már 1981-ben felvetette az OPI főigazgató-helyettese és ezzel foglalkozó munkacsoportja a párhuzamos tankönyvek helyességét, hiszen átmenetileg ilyen még a hatvanas években is volt, a 72-es párthatározat óta pedig kifejezett törekvés mutatkozott ilyenek létrehozására (*Pedagógiai Szemle 1987, p. 439*). Mégis – legalábbis a középiskolák számára – csak ezután vált elfogadhatóvá, hogy a szakközépiskolák gimnáziumi, a gimnáziumok szakközépiskolai tankönyveket is használni kezdtek.

A tanárok ugyan kevésbé használták az irodalom reformtankönyvet, de a nyolcvanas évek politikai helyzete azt már nem engedte meg, hogy a tankönyvet „betiltás”, azaz levegyék a tankönyvlistáról. Az akkori politikai logika a tankönyv természetes marginalizálódásában bízott, s mint néhány kiemelkedő pedagógus, néhány elitiskola sajátos luxusát, el kívánta tűrni. Az „antimarxizmus” már nem volt elegendő vád a könyv leállításához a nyolcvanas években: a nemzetietlenség a kilencvenes években már elegendő vád volt ehhez, így a könyv lekerült a tankönyvlistáról, így nem szolgálhatott veszedelmes konkurenciaként az új idők szellemének megfelelő tankönyveknek, pl. *Nemeskürty István* kézikönyvének. (Közben, bár új szerzők is feltűntek, a régi „bárók” egyik legnevesebbike kapott megbízást irodalomtanári kézikönyv készítésére.)

A történet epilógusához tartozik, hogy az MKM – nem lévén megelégedve a piacot elborító irodalomtankönyv kínálattal – 1994-re kiadta *Benedek István* (a Magyar Újságírók Közössége elnöke, a *Hunnia* és a *Magyar Fórum* törzsszerzője) szerkesztésében *Rendületlenül – A hazaszerzetet versei* című kiadványt, melyet ajándékkönyvként – kvázi tankönyvként – juttatott el az iskoláknak. *Baranyi Károly* főosztályvezető maga mutatta be az új tankönyvet, mely nemcsak szöveggyűjtemény volt, hiszen a történelmi háttér ismertetésével, a megértéshez szükséges jegyzetekkel és a költők rövid életrajzával készült – a sajtónak: „két nemzedék életéből kimaradt az az élmény, amit a himnikus magyar líra nyújtani tud annak, aki megtalálja” – hangzott el a sajtótájékoztatón (*Köznevelés* 1994/5, p. 11).

Tudósok kontra politikusok

A rendszerváltás után következett be a tartalmi tankönyvbotrányok harmadik típusa. Ez a történelemtankönyvekkel volt kapcsolatos. A tankönyvbotrány két „párhuzamos történet” köré szerveződött: az egyik a „nem kívánatos szellemiségű könyvek tilalma”, a másik a „kívánatos szellemiségű könyvek kiemelt állami támogatása” alcímet kaphatja.

A rendszerváltást követően az MKM úgy ítélte meg, hogy a legsürgősebb feladat az 1945 utáni történelemmel kapcsolatos új tankönyvet adni a tanárok, diákok kezébe (*Magyar Hírlap* 1990/12/7, p. 11). Az 1945 utáni történelemhez – inkább a tanárok, mint a diákok eligazítása végett – az MKM javasolta a *Hitel* ben megjelent történelmi összefoglalást, nem állíthatta azonban, hogy az pótolhatja egy tankönyvet (*Köznevelés* 1991/16, p. 12).

Az MKM által meghirdetett történelem-tankönyvpályázatra nem akadt vállalkozó, így végül a Politikatörténeti Intézet környezetéhez tartozó *Magyar Lajos Alapítvány* liberális és szocialista irányultságú történészeket felkérve íratott egy tankönyvet. A könyv legtöbb szövegrészének szerzője, az egész szöveg egybeszerkesztője *Borsányi György* volt, akinek nevét a szakmánál szélesebb politikai közvélemény még a hetvenes évek végén betiltott Kun Béla életrajza kapcsán ismerhette meg, s aki ebben az időben már a bécsi egyetem professzora is volt.

A minisztérium előbb elfogadta, majd – sokak szerint Bem téri nyomásra – szakmai szempontból több ízben „meg nem felelőnek” nyilvánította a tankönyvet (*Magyar Hírlap* 1992/02/12, p. 5). A tankönyvszerzők segítségére siető ellenzéki pártok, önkormányzatok, szakmai szervezetek a kérdést ettől kezdve természetesen politikai ügyként kezelték. Az ezt követő sajtóbotrányt tarthatnánk pusztán a szokásos ideológiai csetepaték egyikének is, mégis úgy véljük, ennek a botránynak van elvi tankönyvpolitikai jelentősége. Ugyanis e tankönyv létrejöttének módja minden olyan kritériumnak megfelelt, amit egy ilyen processzus elé egyáltalán állítani lehet:

- A tankönyvet a korszakkal foglalkozó, szakmailag formális (kandidátusi és nagydoktori fokozattal rendelkező) és informális szempontból legitim történészek írták, tudományos állításaitak azonban nem szakmai fórumok vonták kétségbe, hanem az államigazgatás, illetve a politika.
- A szöveg tankönyvvé alakítása minden addigi tankönyvvel ellentétben nemcsak tudományos, hanem gyakorlati szempontból is példamutatóan történt: diákok, gyakorló pedagógusok és módszertannal foglalkozó szakemberek tucatjai több alkalommal megvitatták (gyakorlatilag a Magyar Történelmi Társulat tanári tagozata, és a BTK szakmetodikai tanszékcsoportja jóváhagyta azt), mintegy előre szimulálták és kiszűrték a lehetséges szakmai konfliktusokat.
- A Tankönyvkiadó által felkért szaklektorok elfogadták a művet és a minisztérium engedélyezte azt, kvázi szimulálva a későbbi törvényben leszögeezett Országos Köznevelési Tanácsi tevékenységet.

Közben a minisztériumból kiszivárogtak olyan információk, hogy a tankönyvet be akarják tiltani. Később ezt cáfolták, de többek máig egybehangzó visszaemlékezése szerint elhangzott az MKM szóvivő szájából, hogy „az a tankönyv, amely a minisztérium támogatásával készült, meg kell feleljen bizonyos világnézeti elvárásoknak”. E megnyilatkozásban az ellenzék és a szakmai közvélemény intő jelet látott. Úgy vélték, ez bizonyítja, hogy a kultusztárca a rendelkezésre álló közhatalmat nem a szakmai normák ellenőrzésére, hanem meghatározott világnézet terjesztésére akarja felhasználni. Fel kell tenni a kérdést – hangsúlyozták –, hogy mindez a lelkiismereti és vallásszabadságról szóló törvénnyel, illetve a Magyar Köztársaság Alkotmányával összhangban van-e.

További botránykő volt, hogy a minisztérium az általa engedélyezett tankönyvhöz kiegészítő (!) szöveget juttatott el. Míg az első sajtómegnyilatkozásokból világos volt, hogy a minisztériumnak a könyv bizonyos értékelései ellen van kifogása, addig a későbbi megnyilatkozásokból úgy tűnt, mintha tárgyi tévedéseket kívánna helyreigazítani. A „tankönyv pontatlanságai és hibái”-ról szóló lajstrom azonban egyetlen kivétellel szemléleti és politikai kifogásokat sorol. (Az egyetlen kivétel, amikor a lajstrom helyreigazítja a magyarországi németek számát, maga is igen vitatható adatot tartalmazott.)

Hónapokkal a vita lezajlása után újabb támadás indult, amely előkészíteni volt hivatott egy valóban „támogatott” tankönyv bevezetését. *Kálmán Attila* államtitkár megismételte a „tárgyi tévedések” vádját a Borsányi-féle tankönyvvel szemben

(*Magyar Hírlap* 1992/10/04, p. 5). A kormányzóvivő által korábban kijelentett, majd hivatalosan cáfolt álláspontot, hogy az államilag támogatott tankönyvnek a kormányzat szellemiségét tükröznie kell, megerősítette azzal, hogy „a legfőbb kifogás egyébként az volt, hogy a könyvek szemlélete túl rózsaszínű”.

A tankönyvkérdésből átláthatóan pártkérdés vált azzal, hogy az új hivatalos általános iskolai tankönyv szerzője *Fekete Pál* MDF-es képviselő lett. A szerzői minőségében ellenérdekelte, pártpolitikailag ellenérdeklően elkötelezett *Fekete Pált* bízta meg az MKM a Magyar Lajos Alapítvány féle tankönyv lektorálásával.

A közpénzekből gazdálkodó Nemzeti Tankönyvkiadó Vállalat igazgatója, aki vállalatvezetőként természetesen nem viselt politikai felelősséget, politikai megítélésnek vetette alá a benyújtott kéziratokat, illetve a megjelent könyvek újramegjelentetését. A könyveket túlzottan baloldalinak minősítette (*Heti Magyarországi* 1992/09/04, p. 6). Ugyane kiadó munkatársa minősítette az általuk támogatott tankönyvet a „keresztény-nemzeti értékrendhez” közelebb állónak (*Népszabadság* 1992/09/24, p. 11).

A *Történelemtanárok Egyesülete* közben kimondotta – nem annyira a Borsányi-féle, hanem a közben szintén félretett Bihari Péter-féle tankönyv védelmében –, hogy „minden alternatív tankönyvnek lehetőséget kell biztosítani ahhoz, hogy tankönyvvé válhasson” (*Magyar Hírlap* 1992/10/13, p. 5; *Népszava* 1992/10/12, p. 4).

Az új kormányzat által bevezetett, és a megfelelő kormányzati nyilvánosság segítségével hivatalossá tett történelem tankönyvek közül három könyv kavart igazi botrányt.

A *Fekete Pál*-féle könyv történelemszemléletéből nem lett külön ügy, annak egyetlen elfogultsága a rendszerváltásra esik: az eseményeket az 1990 őszi önkormányzati választásokig nyomon követő könyvből valahogy kimaradt *Göncz Árpád* és a köztársasági elnöki intézmény. A könyv utolsó mondata fokozottan kihívta maga ellen a sajtót: „A Parlamentbe visszatért a többpárti szócsatározás, a megfeszített tempóban dolgozó törvényhozók gyakran a sajtó céltábláivá lettek.”

E könyv ellen persze módszertani bírálatok akadnak nagyobbreszt, mondván, inkább kis zseniknek való, átlagos 14 éveseknek érthetetlen. *Miklósi László* a *Történelemtanárok Egyesülete* ügyvezetője azt hangsúlyozta, hogy az egyesület lektori jelentésében foglaltakat sem a szerző, sem az engedélyeztetők nem vették figyelembe, sőt az MKM-szóvivő nem átalította azt mondani, hogy a könyv „senki által nem támadott”. Állítólag a könyv szerzője maga is belátta, könyve túl magas színvonalú (*HVG* 1992/43, p. 75).

A középiskolák IV. osztályosai számára (a szakmai körökben addig ismeretlen, a kormánypárt vezetéséhez rokoni szálakkal kötődő) *Rubovszky Péter* írt egy vázlatos füzetet. Az anyag nyelvezete és szervezete igen primitív, brosúra-szerű. Később a helyzetet szakmai értelemben mentendő, a Tankönyvkiadó vezetői a „magtankönyv” egyik változatoként kívánták bemutatni. Arra azonban ők sem tudtak semmilyen magyarázatot adni, hogy a tankönyvek piacosítását szorgalmazó kormányzat miért osztogatta ingyen az iskoláknak a füzetet (*Köznevelés* 1992/11/06, p. 4).

E tény azonban a tankönyvpolitika elemzőjét feljogosítja arra, hogy e „magtankönyv” történelemszemléletével kiemelten foglalkozzék, hiszen ilyen mértékű kormányzati támogatást – a két évvel később kibocsátott, s már említett Benedek István-féle magyar tankönyvet leszámítva – egyetlen könyv sem kapott.

Megállapítható, hogy a könyvet – túl olyan aktuálpolitikai provokációkon, mint az 1919-es diktatúra MSZP-s diktatúráként való aposztrofálása – alapvetően a Horthy-korszakkal, a keresztény nemzeti gondolattal való azonosulás határozza meg. A szerző a zsidókérdés elemzésében *Matolcsy Mátyás* és a harmincas évek jobboldali publicisztikájának érvelését követte. (Ne feledjük: ebben az időszakban a miniszterelnök, a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter, a belügyminiszter rendszeresen tett nyilatkozatokat a Horthy-korszak megítéléséről, mely a miniszterelnök Horthy újratemetésével kapcsolatos átfogó interjújában csúcspontot ért el. E történelemszemlélet még törvényszövegbe is bekerült: az első kárpótlási törvény preambuluma szerint az állampolgári jogegyenlőséget elsőként a *második* zsidótörvény sértette meg.) (Nagy 1993).

Igazi politikai botrányhoz azonban a tankönyv következő félmondata vezetett: „Ma már a faji megkülönböztetés minden formáját elítéljük, hisz ez a szemlélet a feszültségek megoldása helyett még súlyosabbak kialakulásához vezet.” A „hisz” kezdetű mellékmondat szerint ugyanis a zsidótörvényeket nem belső tartalmuk miatt kell elítélni, hanem mert súlyosabb feszültségekhez vezettek. (Nem mervén azt gondolni, hogy a szerző a holocaustot tekinti „feszültségnek”, csak arra lehet gondolni, hogy „a zsidóság” 1945 után játszott szerepére gondol.)

A középiskolák IV. osztályosai számára született nem brosúraszerű, hanem valódi történelemkönyvet – a szakirodalomban ugyancsak ismeretlen – *Seifert Tibor* írta. E könyvet az MKM hivatalos lapja semmilyen más könyvnél nem tapasztalt terjedelemben mutatta be, s egy évig az MKM hivatalos tankönyvjegyzékének egyetlen történelemtankönyve volt. A könyvet *Raffay Ernő* HM államtitkár, Trianon és a Mussolini-szimbólumokkal kapcsolatos politikai ügyekről ismert történész-kandidátus és *Varga Győző* az MKM jogi főosztályvezetője lektorálta. Ismét kvázi-hivatalos dokumentumról lévén szó, a részletesebb tartalomelemzés itt sem volna érdektelen. A szerző láthatólag azonosítja magát a harmincas évek uralkodó eszméivel: amit ez esetben még nyelvi eszközei is bizonyítanak.

A „mi, a Horthy korszak” tudat olyan erős, hogy minden olyan esetben, amikor a magyarság antifasiszta vonásai hangsúlyozhatók, a szöveg többes szám első személyre vált: „fogadtuk és segítettük azt a 130–140 ezer lengyelt” (p. 11.) „...Teleki tudta, hogy ha engedünk a német nyomásnak, az háborút jelent”. Viszont: Újvidéken a razzia során „Magyar tisztek irányításával 3–4000 embert gyilkoltak le...” A kiugrási kísérletet „megpróbáltuk... Ami ezután következett, nem a magyar nép, hanem egy elenyésző kisebbség terror és gyilkosságok árán végrehajtott ördögi cselekedete volt.” A tankönyv véleménye, hogy a zsidótörvények nem alkotmányellenesek, inkább csak kitűnik abból, hogy „Bárdossy... nem tett további lépéseket

az alkotmányosság korlátozására. Bárdossy terjesztette be és fogadtatta el a harmadik zsidótörvényt.”

Az 1945 utáni korszak ábrázolása részben politikai röpiratszerű nyelvvel: „hírhedt kommunista”, „embernek sem nevezhető emberek”, részben azzal tűnik ki, hogy a kádári rendszert sem az előzményekkel, sem a környező országokkal nem hasonlítja össze, statikus képet fest az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek végéig. A Csurka István nevével fémjelzett politikai érvelést is viszontláthatjuk: „az ÁVH-sok eltávolítása a belügyi szervekből, és elrejtésük a magyar gazdasági és kulturális életben, elsősorban a televízióban, rádióban, újságoknál, külkereskedelmi vállalatoknál” jellemzi a konszolidációt.

A kormány támogatta tankönyv a két nagy vetélytárssal „természetesen” nem bánik tárgyilagosan: A „Szabad Demokraták Szövetsége ... sokarcú, igen sok kisebb-nagyobb pozícióban lévő szakembert is magába foglaló politikai szervezet”. Az MSZP vezetésébe „súlytalan, jelentéktelen emberek, valamint az apparátus jól ismert, de levitézlett tagjai is” bekerültek. Az elődszervezet „pozitív hagyományainak vállalása rögtön kétségessé tette, hogy csakugyan új párt alakult-e”.

Tanulásként megállapíthatjuk: a tankönyvek pluralizmusa lehetetlenné és fölöslegessé teszi, hogy mindenkinek megfelelő tankönyvek készüljenek. Ahhoz azonban, hogy az iskolák világnézeti semlegessége megvalósuljon, úgy tűnik, továbbra is elkerülhetetlen lesz, hogy a tankönyveket valamiféle tankönyvvé nyilvánítási eljárásnak vessék alá, amelyben valakik, valamilyen eljárásban minősítik viszonylagos tárgyilagosságukat. Itt már csak az a kérdés, hogy alkalmas-e egy ilyen – kormányzati ciklusokon átnyúló – feladatra a nyilvánvalóan politikai-ideológiai preferenciák alapján megbízott tankönyvtanács, vagy más megoldást kell keresni.

Finanszírozás/terjesztés

A magyar tankönyvrendszer már a tankönyvpiac létrejötte előtt finanszírozhatatlanná vált. A tankönyvek száma és mennyisége egyaránt hihetetlen mértékben megnőtt. Míg a hatvanas években mintegy 500-féle, 1988 körül már 1500-féle tankönyvet adtak ki, 2000 tonna papír helyett mintegy tízezer tonnát felhasználva. A tantervi specializációval együtt nőtt a tankönyvek száma: 1988-ra a szakközépiskolában biológiából négy, matematikából a középfokú oktatásban 64-féle tankönyv volt forgalomban (*Köznevelés 1990/01/19, p. 20*). Az adott rendszerben a tankönyvkiadások mérsékléséről szóló politikai döntések eredménytelenek maradtak. Hiába hozott 1983-ban a miniszter határozatot a tankönyvek számának csökkentéséről, a következő években nem kevesebb, hanem kétszázal több tankönyv jelent meg a Tankönyvkiadó gondozásában. Mivel 1957-es árakon kellett a tankönyvet árulni, a tankönyvfajták számának növekedése még gyorsabban növelte az ezzel kapcsolatos állami kiadásokat, mint az infláció. A terjesztőnek is a Tankönyvkiadó fizetett, semmiféle érdekeltségi rendszer nem működött. Ugyanakkor takarékosági érdekeltsége senkinek nem volt, hiszen a tankönyvíró szakemberek érte-

lemszerűen a tankönyvek számának, terjedelmének bővítésében voltak érdekeltek, normatív nyereség a veszteséges tankönyveken is volt a Tankönyvkiadónál (*Köznevelés* 1990/01/19, p. 20).

Még a rendszerváltás elején is az volt a gyakorlat, hogy a PM a minisztérium kihagyásával közvetlenül a Tankönyvkiadónak utalta a pénzt. Így a minisztérium – már a saját szférája feletti ellenőrzés megőrzése végett is – érdekeltté vált abban a megoldásban, hogy a pénzt ne a kiadó, hanem a minisztériumon keresztül az iskolák, s ezeken keresztül a tanulók kapják. A PDSZ ezt a támogatási rendszert szociális alapon tartotta elfogadhatatlannak, hiszen ez elvette a szociális kiegyenlítettéért felelős önkormányzattól a differenciális lehetőségét (*Köznevelés* 1991/25, p. 17). Másfelől viszont még a Gazsó-féle törvényjavaslat előkészítésének időszakában sem kívántak lemondani arról, hogy államilag is megrendelhesse bizonyos könyveket, akár a pályázati út megkerülésével, ahogy ez a már idézett Fekete Pál-féle történelemtankönyv esetében történt.

A már idézett 2004/1991-es rendelet szerint a tankönyvkiadást és -terjesztést fokozatosan piaci alapra kell helyezni. A tankönyv szabadáras termék, megvásárlásához a tanulók kapnak támogatást. Ha a szükséges tankönyv nem szerepel a piaci kínálatban, akkor van helye állami megrendelésnek. Az iskolák a tanulók aránya szerint közvetlenül vagy önkormányzat útján kapnak majd állami támogatást. Az iskola dönt annak felhasználásáról. Szakmai tankönyvekhez adott támogatással továbbra is az FM, MüM, NM gazdálkodik. A minisztériumok rendelik a szakmai tankönyveket.

Ha az áremelkedés ütemét nézzük, ez 1991-ben pl. 85%-os (*Magyar Hírlap* 1991/08/08, p. 1), 1993-ban 50%-os (*Magyar Hírlap* 1993/05/12, p. 6) volt, ami messze meghaladta az inflációt (*Köznevelés* 1991/27, p. 3).

A tiszta piaci logika azonban láthatóan nem igazán működött. Először is a hagyományos tankönyvigénylő lapokat az MKM a Tankönyvkiadóval készíttetett, a többivel nem. Ez a már iskolai gyakorlatban elterjedt könyvek forgalmazásakor is akadózásokhoz vezetett, hiszen pl. nem került fel az igénylőlapokra az eredetileg a Tankönyvkiadó által kiadott Meixner-Romankovics olvasótankönyv-család, mert ezek utánnyomására a szerző saját kiadót alapított (*Köznevelés* 1992/03/27, p. 8).

Zavarként jelentkezett, hogy a legtetszetősebb tankönyveket felvásárolja „a piac”, s így nem jut el a célzott logopédusokhoz stb. Így az MKM néhány tankönyv zárt vagy korlátozott terjesztését rendelte el, ezekről csak a tankönyvjegyzékből lehetett tudomást szerezni (*Köznevelés* 1992/03/27, p. 8).

A kiadással kapcsolatos politikai feszültségekre visszahatottak a terjesztési botrányok, melyek 1992 őszén a szakmai szervezetek, szakszervezetek, illetve a terjesztők közötti konfliktusokhoz vezettek, s melyeket itt most nincs terünk kifejtetni. Mindezenre Kálmán Attila politikai államtitkár maga is úgy értékelte a történeteket, hogy „nem sikerült a tankönyvterjesztés reformja”. (A részletekről lásd a *Magyar Hírlap* alábbi számait: 1991/08/30, p. 5; 1992/02/05, p. 4; 1992/02/06, p. 4; 1992/02/12, p. 5; 1992/02/17, p. 4; 1992/04/02, p. 3; 1992/04/13, p. 4;

1992/08/27, p. 3; 1992/08/28, p. 8; 1992/09/05, p. 8; 1992/10/05, p. 15; 1992/11/17, p. 5.)

Az 1993 tavaszára elkészült tankönyvtámogatás-tervezet – a már ekkor remélt, de csak néhány hónappal később megkapott világbanki hitel bázisán – egyrészt előgyártási hitelt kívánt adni a kiadóknak, másrészt kedvezményt a vásárlóknak, tanulóknak 5–600 Ft-ot. A Független Pedagógus Fórum tiltakozása ellenére ez a támogatás csak azoknak járt, akik a tankönyvlistáról választottak, így a kísérleti iskolák jelentős hátrányt szenvedtek (*Köznevelés* 1993/14, p. 11; *Magyar Hírlap* 1993/04/24, p. 3; *Magyar Hírlap* 1993/06/04, p. 4).

1993. április 22-én a kormány döntést hozott az egy tanulóra jutó támogatás növeléséről, továbbá hitelgaranciát is vállalt, hogy a kiadók banki kölcsönhöz jussanak. (Az MKM a parlamenti bizottság ülésén a PM-et tette felelőssé a hitelgarancia elmaradásáért.) (*Köznevelés* 1993/18, p. 4.)

A „tisztai piaci logika” ellenlábaskai között a megyei pedagógiai intézetek is felbukkantak. Javasolták, hogy azokat a kiadókat, amelyek az intézetek által fenntartott bemutatóhelyeken való közzétételtől elzárkóznak, illetve nem vállalják a folyamatos könyvesbolti árusítás megszervezését, zárják ki a tankönyvpiacról. „Döntően azért, mert az évközi iskolai változások, tanulói mozgások tankönyvi háttérrel nélkül nem lehet biztosítani” – írja *Kuknyó János*, az egyik MPI igazgatója (*Köznevelés* 1994/8, p. 5).

A „tisztai piac” ellen hatott az MKM óriási méretű könyvfelvásárlási pályázata is (*Köznevelés* 1994/14, p. 8). A megrendelt könyvek részletes tartalomelemzésével nyilván kimutatható lenne, hogy miért éppen ezeket a könyveket rendelték meg, s nem más pályázókéit. Felszínes áttekintéssel is megállapítható azonban, hogy a politikai-ideológiai indíttatású tankönyvviták kormánypárti szerzői ismét feltűntek a nagyobb megrendeléseket jelző számoszlopok mellett.

* * * *

Megállapítható, hogy az elmúlt években nem volt mód olyan fajta tankönyvszabadság-tankönyvpiac kialakulására, melyet sokan reméltek a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején, s erre valószínűleg a közeljövőben sem számíthatunk. Ennek okai a következők.

A magyar piac – elsősorban az érettségire adó iskolatípusok igen alacsony tanulólétszáma következtében – annyi kiadót semmiképpen nem bír el, ahány ma működik. A kis kiadók azonban jelentős részben az értelmiségi önkifejezés eszközei, ezért életben tartásuk – különböző világnézeti, politikai elkötelezettségű – *nem piaci* megfontolásokat követő erők érdeke marad a belátható jövőben.

A még életképes Tankönyvkiadó méretét (s ezzel esetleg a kicsik összeolvadását) a „piac helyett” az fogja meghatározni, hogy az új kormányzat tantervpolitikája, a rendszer átjárhatóságát és koherenciáját garantáló ágazati felelőssége kimondja-e és mekkora „szigorúsággal”, hogy csak egy-egy tantárgy teljességét, vagy legalábbis

többszörös szakaszát lefedő tankönyvcsomagoknak van helye az államilag támogatottak listáján – egy-egy könyves vállalkozásnak nincs.

A tankönyvek megszületéséhez általában a továbbiakban sem lesznek elegendőek egyszerű haszonelvű megfontolások. Különböző érdekkörökbe tartozó alapítványok, pénzalapok, szakmai szervezetek, egyesületek stb. biztosítják – ideológiai, politikai, csoport céljaik szerint – ezentúl is, hogy legyenek újabb tankönyvszerzők, legyenek újabb tankönyvek.

A Nemzeti Alaptanterv jellege, sőt az esetleg mégis bevezetendő kerettantervek várható általánosítotttsági szintje ismeretében reménytelen a „tudományos kérdések” – „paradigmatikus kérdések” eldöntését tanterv-fázisban végigvitatni. Ennek következtében a szakmai-politikai-tudományos erőik továbbra is a tankönyvek tartalmán csapnak majd össze. Ezek az összecsapások állandóan biztosítani fogják, hogy egyes tudományos körök, illetve sajtóorgánumok foglalkozzanak egyes tankönyvekkel – dicsérőleg vagy elmarasztalólag –, de mindenképpen politikai-szaktanpolitikai-tudománypolitikai és nem „piaci-reklám” logikát követve.

A liberális oktatási kormányzat talán szívesen venné afelé az irányt, hogy a tankönyvek engedélyeztetési eljárására előbb-utóbb ne legyen szükség. A fentebbi okokon túl azonban ez azért is lehetetlen, mert az oktatási törvény a tárgyilagosságot, a többoldalú megközelítést előírja, ez a világnézeti semlegesség garantálásának alapértékével együtt gyakorlatilag elkerülhetetlenné teszi, hogy a minisztérium valamilyen módon – akár pufferveszervezeteken, vagy szakmai szervezeteken keresztül, de a mechanizmusért a politikai felelősséget vállalva – ellenőrizze, hogy milyen tankönyveket támogatnak közpénzből.

Összességében annak a meggyőződésünknek kell hangot adnunk, hogy a tankönyvengedélyezés, a tankönyv-tartalom, a tankönyvkiadás a következő években-évtizedekben sem (pusztán) az „eladók” és a „vásárlók” dolga lesz, hanem továbbra is foglalkoztatja majd az oktatáspolitikai különböző szereplőit.

NAGY PÉTER TIBOR

IRODALOM

- MÓDOSÍTÁSOK (1993) Az 1993-as oktatási törvényhez benyújtott parlamenti módosító indítványok. A szerző birtokában.
- MÉSZÁROS ISTVÁN (1989) *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Bp., Tankönyvkiadó.
- LUKÁCS PÉTER (1987) Oktatáspolitikai és tankönyvelmélet. In: *Oktatásügyi kutatások*, 4. Bp., Oktatókutató Intézet.
- LUKÁCS PÉTER (ed) (1988) *Beszélgések a tanterv és tankönyvpolitikáról*. Bp., Oktatókutató Intézet. (Kutatás közben)
- HÁBER JUDIT & H SAS JUDIT (1980) *Tankönyvszaki világ*. Bp., Akadémiai Kiadó.
- NAGY PÉTER TIBOR (1993) Főszereplő rivaldafényben. *Hiány* 1993/10, p. 3.